

והוא מוסיף לספר, כי "לאחר שסיימו תפילתם דאו כנשרים לקניהם והוציאו ספרים מן הארון" (שם). החיפזון הגדול הזה עומד בסתירה גמורה לקצב מעשיהם של אנשי העיר. עליו מעיד המחבר את עצמו בעמוד שצ"ו. על התלהבותם הגדולה, שעוררה לעיל דימוי של "מלאכים" מספר המחבר: "ואפילו בני-אדם שלא ניכר מלימודם שיוורדים לסוף דעתם של רבותינו אף הם למדו בשמחה ובהתפעלות..."/"שצ"ה). כלום אפשר לדמות אנשים כאלה למלאכים? כל מי שיקרא כהלכה את הדברים יגלה את העוקצנות והלגלוג בכל שורה ושורה. אין אפוא עגנון סופר מיושן הדש ב"חיי היהודים בגולה" כפי שנראה ממבט ראשון.

כתב תלמיד כיתה י"ב בתיכון, שלמד כיצד קורין בכתביו, בין השאר: "...על מנת לצאת נשכר מיצירת עגנון, יש לנסות למצוא הנאה אקטיבית. אני עצמי ניסיתי להשקיע יותר משל עצמי ביצירה. משולה יצירה זו למעין מישחק בין הסופר לבין הקורא. הוא הולך ומתביא מטמונים בין השיטין ובר המזל מחפש ומוצא אותם. לפיכך, נגרמה לי הנאה בכל פעם שמצאתי דבר חדש בכוחת עצמי".

כיצד מנחילים, היום, הנעה-הנאה זו לקוראים הצעירים?

אשנב

לספרות מתורגמת

מדרשם אדם אחד חנניה שמו. בגדיו היו קרועים וסמרטוטים היו חופין את רגליו, ורגליו בלא מנעלים ושער ראש וזקנו היו מכוסים באבק דרכים וכל מטלטליו צרוורים במטפחת שבידו... " כך, בשני משפטים מוצגים הזמן, המקום והגיבורים. לא שציון הזמן הוא מדוייק ולא בבית המדרש דווקא התחילו קורותיו של אותו "מתגלגל" אבל מסמרטוטים שהיו חופין רגליו אי אפשר להתעלם. מעשה מסויים קשור בנעליים שאיננו נועל והוא עתיד להתפרש בהמשך. כדרך שפרשת הגלגולים שנתגלגל מבקשת פירוט והסבר. והמטפחת. זו מטפחת הקסם שעוד ידובר וידובר בה.

לכל פרט תפקידים חשובים. אין אחד שלא ימלא תפקידו. ושני משפטים מקפלים עולם ומלואו. כשם שבחנניה גנונות טובות הרבה המתגלה כל אחת בשעתה כך גם הפרטים הנרמזים בהיצג הפותח ייחשפו כל אחד בשעתו. לא בדרמטיות יתר. אין דרכו של עגנון להרעיש העולם בסנסציות זולות. כבדרך אגב יופיע חנניה בשעת הצורך וימלא את תפקידו. ייעלם ושוב יופיע. וחזור חלילה. ובפעם הראשונה ייזכר להם לבני החבורה כשיחסר להם עשירי למניין. אז יצטערו על שלא הקפידו שיעלה עמם לספינה. כל אותה עת לא יוצג הוא אלא ככלי צנוע ולא כאשף התחבולות. המעבר יתחולל בשעה שהדמות המסתורית תופיע על פני המים: "המים מהלכים כדרכם והספינה מהלכת והולכת וקול דממה דקה עולה מן הספינה" (ספרייה קטנה, שוקן, תשי"א, 39). "זה קול שירים ותשבחות שמתעלה מרקיע לרקיע עד שהוא מגיע לפתח ליבנת הספיר שתפילותיהם של ישראל מתקבצות שם ומתקשרות שם עד שמגיעת הזריחה בארץ ישראל...". אגדה רודפת אגדה. בין שמספרים בה בין שהוגים בה הגיבורים בלבם. כל כך, כדי להכין אותנו להופעת הדמות הפלאית בים. "השכינה היא שחורת עם ישראל למקומה" מפרש את הדברים רבי שלום מרדכי הלוי. במקום אחר (61) מספר ר' שמואל יוסף, בנו של רבי שלום מרדכי הלוי, לתומו, מעשה בעריבה שצלחה נהר בזכות רבי אחד קדוש. בני-אדם אלה מאמינים עדיין בנסים. מה שהתרחש אז יש שמתרחש גם בימינו, אלא שאין כוחנו להלבישו במעטה של אגדה. כגון שחרור מפתיע של אסיר ציון נודע מכלאו והמראתו לארצנו. כה הורגלנו בהתרחשויות מופלאות עד ששוב אין אנו עשויים לעכל את משמעותן. תפקידו של אפיקן להחזיר לחיינו מעט מהמיסתורין והסוד שניטלו מאיתנו.

בסיפור עצמו מוסבר שהנס שהתרחש לחנניה בא בזכות מעשה שהתגלגל לידו לעשותו. מצווה גדולה של התרת עגונה. ובענין עגונות לעגנון כידוע מומחיות מיוחדת. מעגונות נטל גם את השם שאימץ לעצמו עגנון. בין מצווה למצווה נעשתה המטפחת לכלי שיט וחנניה הקדים להגיע במטפחתו ארצה קודם שהגיעו חסידים הראשונים. וכל כך נעשתה המציאות הבלתי ריאליית לריאליית עד שהחסידים שוב אינם מתפעלים מן הנס ומקבלים את הדברים כפרי הגיון צרוף.

יש שיקראו בסיפור כבסיפור אגדה. יש יקראו ויוציאו תועלת לעצמם.

גדולה מצוות עלייה לארץ-ישראל וכל המרבה לעטר אותה הרי זה משובח. סופרים מעטים בדור העכשווי מתברכים באותה מידה של אמונה, שתאפשר להם לתאר אותו מוהל שהעביר תחת כפות רגלי החסידים את סכיננו כדי לתת גט כריתות לעבר. הם מרבים לתאר את האכזבה דווקא. אפשר שגם זו דרך.

"מעשה המשולח מארץ הקדושה ת"י"

סיפור המעשה נתון בתוך סיפור מסגרת: האני המספר נתגלגל לעיר בפולין, שאנשיה עשו לעצמם מנהג, להקדיש יום אחד בשנה לכפרת מעשה שעשו לפני המשולח מארץ-ישראל. האני, מששמע את הדברים, ניחם אותם: בית-מדרשם היפה, שהיה חשוב בעיניהם כבית-מיקדש ואשר בגללו לא נהגו כבוד בשלוחי ארץ-ישראל – בית-מידרש זה, שנעקר מעירם – כך ניחם אותם – הריהו עומד בירושלים. יש תקווה שאף הם יוכלו לעלות ארצה בעקבותיו. הרובד הסיפורי אינו משמש אלא אמצעי לחייו דעת המחבר על בני-אדם אלה, שהכול מוכנים הם לעשות למען ירושלים, אך לעלות אליה אין הם נכונים. גם רובד זה, אגב, איננו נטול סממנים אירציונאליים: "כיוון שהגיעו לנהר נעלם השדר" ונתעלם בית המידרש" (המובאות: כל סיפורי שמואל יוסף עגנון, שוקן, תשי"ט, כרך שני: אלו ואלו).

מדוע העם-היהודי, המוכן לגלות את אהדתו לישראל, איננו ממהר לעלות אליה ולחיות בה? שאלה זו מתבקשת מן הסיפור. לתומו, כביכול, סיפר לנו המחבר על המראה המבהיל בבית-הכנסת: הקהל היהודי פורץ בבכי של התרגשות למשמע השם ירושלים "והשמש סובב וקופה גדולה בידו וכתוב עליה ארץ ישראל והכול משלשלין לתוכה מי דינר כסף ומי דינר זהב" (שצ"ד). גם החרדה הגדולה של הזקן – המספר לאני את פשר ההתנהגות הזאת, פן יישפך צרור העפר מארץ-הקודש, המזומן לרדת עמו לקבר – נראית חשודה במקצת, שעה שבודקים מה בין כל הכוונות הטובות הללו לבין העשייה בפועל.

הסיפור מצטיין במידת אפוק ראויה לשבח. יש למספר מה להשמיע באוזנינו. דעתו אינה נוחה מבני-אדם אלה המעמידים פני יהודים כשרים לכל דבר, אך מסיחים דעתם מתוכנה של היהדות. מוטיב חוזר הוא בכתבי עגנון. מבקש היה לייסר אותם. אך תחת זאת הוא מיתמם ומעמיד פני מתפעל. התפעלות זו, לקורא בין השיטין, מסתברת כלגלוג.

אירוניה. בראשית הסיפור תמה האני על שביתת כל בתי העסק בעיר. שתיים הן אפשרויות ההסבר: "חס ושלום שגזרה המלכות גזירה (...) והם מתכנסים (...) ועומדים על נפשם בתפילה או שמא טעו בלוח? (שצ"ד). מובן כי עצם העלאת האפשרות, שעיר שלמה שובתת מעסקיה ביום חול בגלל טעות-של-לוח, איננה מעידה על הערכה יתירה ליושביה. בהמשך אותו עמוד תמה המחבר אם בני-אדם הם או... מלאכים. קשה לחשוך בעגנון, שיש לו ספק כלשהו בנדון.

פרטי־פרטים קטנים ביותר. הרצאת תולדותיהם של אנשים ומאורעות. אגדות הקשורות בהם. ואם אל כל אלה נוסיף גם את האופי הדיקטי שהאדם תמונת הקושי כמעט שלמה. שפע הפתגמים ואימרות הכנף, שבאים, כאילו להטיף לאורח חיים מסויים ולהתנהגות נאותה – איננו המלצה מלהיבה רבים. וגם אם תאמר, שמאחורי הסיפור התמים מסתרות שכבות עמוקות יותר נושאות משמעות – מי יאות להתאמץ לפענחן. ואף על פי כן.

ארץ־ישראל כפי שהיא עולה ב"בלבב ימים" – שני צדדים לה. הצד האחד הוא רותני. ארץ־ישראל השמימית, האידיאלית. מקור הקדושה. מקור הזכרונות ההיסטוריים. התקוות לעתיד. הצד האחר הוא הכאן והעכשיו של הימים ההם, ימי עליית החסידים הראשונים לארץ. שליטה או זרים. פרנסת יושביה קשה. מרובות הצרות והכיעור גדול. הפער – בין החזון והדמיון לבין המציאות, ובין הנס והאגדה לבין החולין והחשובן – מי יתאר. ואף על פי כן.

היצירה חותרת להראות את הצד הנסתר, הניסי שבשיבת היהודים לארצם. רק מי שיעמוד על צד זה עשוי להיקלט קליטת אמת בארץ ולהכות בה שורשים. הקורא שישכיל להבין רעיון זה – עליו אומר עגנון בסיום הסיפור: "יש שיקראו ויוציאו תועלת לעצמם". בחינת "וקווי ה' יירשו ארץ". אין ארץ אלא ארץ־ישראל. וקווי ה' רואים את הנס שבתחילת ישראל בארצו ומאמינים שכאן – תתחדש היהדות המקורית בכל תפארתה.

כדי להבליט את מעשה הנס מלביש עגנון לבוש של אגדה לסיפור המעשה כולו. כן הוא מרבה לספר על מעשי נסים ונפלאות שאירעו לחנניה בעלותו על גבי מטפחת ומשמיע גם אגדות נאות על ארץ־ישראל מפי שמואל יוסף. הטשטוש בין גבולות המציאות והדמיון הוא מכוון. ראה, למשל, את הסיפורים על קושטא, על הר המגנט, הכנסת המחבר עצמו כנפש פועלת בעלילה שזמנה עבר רחוק. בדמותו של חנניה צד של מיסתורין. צד זה מגביר את המתח והתהייה אחר מיהותו. שנותיו מופלגות הן ובארץ הוא מחדש ימיו ונעשה צעיר יותר. בו ובמטפחתו תולים גוזמאות לאין שיעור.

כאז כן עתה, כדי לעקור אדם מישראל ממקומו בגולה ולהעלותו ארצה נחוץ להתגבר על כוחות הנראים דימוניים. לא פחות מההתנגדות החיצונית (מדיניות שלטונות אותה ארץ) נחוזה התגברות על מיני מעצורים פנימיים ומשיכה למקום שקורצת הנוחות והרווחה. אם להעלות אדם אחד כל כך קשה על אחת כמה וכמה עם שלם. העלייה לארץ הייתה ונשארה מעין נס. אין עלייה אמיתית אלא גאולה. בשום אופן לא פתרון חומרי לבעיית הפרט גרידא.

עם־ישראל והיהדות מתלבשים בדמותו של חנניה. צניעות. ענווה. הסתגלות למצבים קשים. ביטחון גמור בה'. קיום מצוות. נדודים רבים בעולם. הישרדות חרף הסכנות. חיבת הארץ וחידוש הנעורים בה. כמובן, התגלמות זו היא קיצונית ואידיאלית, אך יש בה כדי להצביע על הכיוון אליו חותרת היצירה. כדי להגיע למצב המושלם נחוצים, כמובן, תיקונים מסויימים. חנניה ממרק, למשל, את המגורות שהעלו תלודה. יש לחשוף את האור שהתעמעם. "כל כלי

שהשכינה מסתתרת בתוכו, שף ומירק ונתן לו זיו פנים... וגם את הספרים קשר בטבלאות חדשות ובמקום הכיעור של העבר נתן אותם כנתינתם מסיני". צריך לטהר את היהדות מהאבק שהעלתה, מהכיעור שדבק בה, מכל מיני ספחים מיותרים שחוצצים בינה לבין הטוב והיפה לנו, כאן ועתה.

חנניה הוא אדם שאיכפת לו. כל מקום שהוא מתגלגל אלוהיו מתגלגל עמו. אין הוא רודף אחר הכבוד. ואם ניקרה לו זה הוא מתחמק ממנו. לא מבעלי המישרות הגבוהות תבוא הישועה. לא מנושאי התפקידים ומחפשי הכיבודים. אלא ממי שמוכן להפשיל שרוולים ולגשת אל מלאכת התיקון מתוך אהבה שאינה תלויה בדבר.

חנניה, יש לזכור, מסתפק רק במטפחת. לא קישוט ולא התחכמות יתירה. מטפחת פשוטה. פחות מתיבה ופחות מאונייה. הבו לו מטפחת ומכות האמונה יתחולל הפלא. עובדה, חנניה עובר בשלום על פני הים.

ועגנון כותב רק דברי ספרות. הוא איננו פוליטיקאי. אין הוא שר בממשלה. אף לא "שר הבירה". ובכתיבתו הוא מבקש לחשוף את האור. הנס הטמון בדברים הפשוטים. לרומם את הארץ גם בשעה שנראה כאילו אין בה שום דבר שראוי לכך. לעודד את עצמו מפני אכזבות. לבל יהא כאותו קצב שחזר וירד אל סיר הבשר.

האני המספר העגנוני מופיע בכפלי־פנים. פעם כאחד מן החסידים, רבי שמואל יוסף בן מרדכי הלוי. פעם בתורת סופר מאוחר. החי בדורנו. עד שקמתי אני וכתבתי כל הרפתקאותיו. לא חיסרתי דבר מכל מה ששמעתי. לא הוספתי דבר על כל מה שהנשמה הייתה מגדת לי. כך עגנון.

תפקיד הסופר הוא לא רק לקלוט דברים שסופרו ולשחזרם כשמיעתם. ליקוטי אגדות גרידא. סיפורי מעשיות בעלמא. לא. העיקר הוא מה שהנשמה מגדת לו. האגדה היא מכשיר להציג את המציאות במימד העומק שלה. לשוות לה את הודו הראוי.

מי שכך יראה את הדברים גם על הסגנון הארכאי, לכאורה, יתגבר. אדרבא, בצוקר במקום סוכר, בעגלת קיטור במקום רכבת, במנעלים במקום נעליים, בלשון פוליש דיבר במקום דיבר בלשון פולנית או שמטו את נשמתו במקום המיתוהו – באלה יראה דווקא שימוש בסממנים אותנטיים שמעלים על השפתיים חיוך. משרים אווירה. מעניקים נשמה יתירה לדברים. לא מעטים הסופרים בני זמננו שהיו מוותרים על הרבה מביטויי העגה אילו יכלו ליצור סגנון שווה ערך לזה העגנוני, שאיננו מתיישן חרף הזמן המשתנה. בעוד שביטויים רבים שהוכנסו לספרות בת הזמן מלשון הדיבור הפכו, כעבור זמן לא רב, לאנאכרוניסטיים.

המטען היהודי – יהדותי מפריע? אולי זו אחת הדרכים לעורר בקורא בן ימינו רצון להכיר את מנהגי אבותיו. למיצער היכרות ספרותית. לאתר דברים אלה כבר הגיעה השעה לפתוח בקריאה כסידרה ולהיתפס לקסם, לניגון: "קודם שעלו חסידים הראשונים לארץ ישראל נתגלגל לבית

הירשו לעצמם ליהנות מהן מחמת הדחק. ומיץ זה הזדרזה להגיש עתה לאורח מן העיר, שבא כמין תייר למושב. הוא עצמו, האורח, חש עצמו אשם, שלא זכה להיות עובד אדמה כמותם ו"ירד" לעיר. אף על פי כן שמח היה לראות את ההישגים במקום. "והיה שמח על משקו של זה ועל בורו של זה, שבאותם הימים טובים היו עינינו בשל חברינו והיינו שמחים בשמחתם כאילו שמחתנו היא". שמחה זו אינה דוחה את האשמה "אשמת כולנו שבאנו לעבוד את הארץ ולא עבדנו אותה". שכן: "בלא קרקע הרי אנו חשוכי בסיס – נוודי עולם".

יצחק קומר נכשל בקליטתו בעבודה חקלאית – אפשר משום שמלכתחילה שגה בחלומות, כי בארץ-ישראל יזכה מינייה וביה לעלות לגדולה, להיות לבעל אחוזה ולהוכיח לחבריו בעיירה, כי לא חדל אישים הוא, כפי שילמד הקורא ברומאן "תמול שלשום" כולו. ה"חלום האמריקאי" של התעשרות קלה, לא היה נחלתו של בן העיירה המזרח אירופית, אורחה הנידח של הממלכה האוסטרית-הונגרית לשעבר, בלבד. לא מעטים הם, גם בימינו, נכדיהם של אותם חלוצים ופועלים, שנולדו, כאן, בארץ-ישראל וגדלו בתנאים של רווחה, שחוזרים ומבקשים להוכיח כי בכוחם לעלות לגדולה, והפעם – באמריקה. אף הם, מסתבר, "חשוכי בסיס – נוודי עולם". היאחזות בקרקע הארץ בלבד ע"י ההורים איננה מבטיחה עדיין המשכיות צאצאיהם.

מה רחוקה אפוא המציאות המתוארת בפרק "נאמני ארץ" של תמול-שלשום ממציאות ימינו ומה קרובה היא.

"בלבב ימים"

לקורא הצעיר של ימינו לא קל להתמודד עם יצירות עגנון. לשונו רחוקה מלשון הדיבור היום יומי, שסופרים בני זמננו מנסים לעדכן עצמם על פיה. צירופי-המלים, בניין המשפט, השימוש בפסוקים והרמיזות למראי-מקומות שאינם נהירים כלל למי שאינו מצוי אצל המקורות, כל אלה עלולים לעורר, בתחילה, את הרושם, שלפנינו כתיבה "בטלנית". טעונה מאוד. לוקה בעודפות. גם המיטען היהודי-יהדותי הולך ונעשה זר לחלק גדל הולך מן הנוער. מינהגים, הלכירוח, סמלים ודרכי מחשבה המעוגנים במסורת – רחוקים רחוקים.

הכתיבה הריאליסטית הרווחת בספרות הישראלית בת הזמן, נוסף על ההווייה החומרית שבה שרוייה תקופתנו – מקשים כניסה לעולם האגדה, שבו עושה עגנון שימוש בכמה מיצירותיו. דמיון ואמונה תמימה אינם עבירים כבעבר.

משום כך, יצירה כ"בלבב ימים", תהא רחוקה מלבם של קוראים אלה. מה גם, שמרובות בה הסטיות מהרצאת הדברים השוטפת. הטיפול במה שנראה

הפרשה הנזכרת איננה תופסת מקום רחב ביריעת הרומאן המשתרעת על פני 602 עמודים. אך מאירה מוקד של בעיות אישיות ולאומיות, של היחיד ושל הציבור, בתקופה הנדונה. בעיות שתקופתנו אנו מתייסרת בהן ובהשלכותיהן. כידוע, מושב העובדים של ימינו הינו גלגול מגלגוליו של מה שהיה קרוי "מושב פועלים". יישוב, שתושביו נהגו לעבוד כשכירים במשקי האיכרים במושבות, אך הסתייעו לפרנסתם במשק-עזר קטן ליד ביתם. הייתה זו דרך ביניים לקראת הקמת מושב עובדים נוסח ימינו, שאמור היה לאפשר קיום לחבריו ממשקיהם, מבלי להזדקק לעבודת חוץ.

צורת ביניים זו של "מושב פועלים" באה לסייע לפועלים הוותיקים, שנדדו שנים רבות ממקום למקום כדי לכבוש את העבודה החקלאית, שרובה נעשתה עד אז ע"י ערבים. פועלים אלה ראו בעבודתם זו שליחות. גאולת עצמם וגאולת הארץ.

יצחק קומר, גיבורו של הרומאן, הוא אדם שנכשל לפי מושגי הימים ההם. לא עמד במבחן האמיתי: להיות עובד אדמה בארץ ישראל. לעומתו, קנו להם, בעיניו, אנשי מושב הפועלים הראשון את מקומם בעבודה. הסופר איננו יכול שלא להעריך אותם על הגבורה שגילו בעבודתם ועם זאת אין הוא יכול להתעלם מן המחיר האישי הכבד ששילמו. בצד הערכתו הרבה לאותו מושב פועלים ראשון, עין גנים (היום שכונה בפתח תקווה), הוא מעמיד תמונה מוחשית של אישה מעין גנים: "צעירה ונאה הייתה אותה אישה בזמן שראינה בראשונה" –

הוא מספר – "ועכשיו דומה היא לזקנה". השחית העמל את פניה של האישה הנאה וגם אם קורנים פניה זוהר והוד, זוהר המיפעל שלו הקדישה את חייה, עדיין צר לו למי שרואה אותה עתה וזוכר יופייה שלפנים. רשאית הייתה להתגאות. ב"סיעה של אפרוחים שתרנגולת דגרה" ו"שתילי תפוחי אדמה שבעלה שתל אותם" מלבד שני תינוקות "שכל אם הייתה משתבחת בהם... בימים, שהמלחמה למען שוויון הנשים מתמקדת בעיקר בתביעת זכויות – קשה, במקצת, להבין את גאוותה של מי שבחרה בחיי דחק ודלות למען הגשמת רעיון שהיה לגביה גם הגשמה אישית. המאבק להישרדות במושב הוא יום יומי ובא לידי ביטוי אפילו בוטות. הנה מגישה האישה לאורח, שבא מן העיר, מיץ עגבניות ובפיה הסבר: "...סבור אתה לשם עינוג ופניוק עשיתי מיץ זה אלא כשנתנה לנו הארץ עגבניות נאות ומשובחות, אמר בעלי לא נאכל את העגבניות, אלא אביא אותן לשוק, והיה מחשב מה יעשה במעות שיקבל בשכרן, כאותה כפרית במשלי עם שמצאה ביצה והייתה משתעשעת בדמיונה על הטובות שעתידה הביצה ליתן לה, בתוך כך נפלה הביצה מידה ונשברה. ובכן הביא בעלי את עגבניותיו לפתח תקווה ולא נמצא אדם לקנותן, משום שהעגבניות הערביות הן בזול יותר מן העגבניות שלנו. חזר עם העגבניות בכבושת פנים ונשבע לקבור אותן באדמה. נזדרזתי ועשיתי מהן מיץ" (171-172).

אשת חיל זו מעין גנים, שפתרה בדרך היא את בעיית עודפי התוצרת לא חשה עצמה מקופחת. היא הכינה בסתר מיץ מן העגבניות שהמתיישבים לא

של המשורר יונקת מעינות המים – ממעיין נפשו. מעומק הנפש היא מבקשת להעפיל אל שיאי המבע. לפרוץ את מעגל התננות. נמשכת אל ההרים הגבוהים. כנפי עוף מיתי מתנשאות עד לעננים. עוף זה יוצא מן העולם אי שם בספירה שמימית, לאחר שכילה את שירו.

תיאור זה, עם שהוא כורך את השיר הנעלה ביותר עם מיצוי החיים, הינו אופטימי ביסודו. בשיר העוגבר אומר אצ"ג: "הבט אל היער ולמעלה ממנו העוף; ולמעלה ממנו – עיגול הנגוהות; וממעל/לנוגה – הכוסף...". ("רחובות הנהר").

העזת ההעפלה כרוכה בסכנת התהומות שמתחת. בעל ההימנונים דוקטור גינת, הוא החכם הירושלמי בסיפור "עידו ועינים", הוא עדות לאלו שהעידו ואינם.

לכאורה, זכה גינת. וראוי היה להיקרא "גילת" כפי שטעו לכתוב לאחר מותו, שהרי זכה לגלות את החולייה החסרה בהיסטוריה. סיבה לגילה היא. אך התהילה שקשרו לו אחרים בחייו עדיין אין בה ערובה להישארות הנפש לאחר המוות.

תעלומת שריפת הכתבים ואיגרת ביטול זכות המו"לות על הוצאת כתביו, לא זו בלבד שאין עליה תשובה חד-משמעית, אלא שגם ידיעת הסיבה לא הייתה פותרת את החידה ולא פותרת את הסופר מבעייתו. "וכלום ידיעת הסיבה מסלקת את הרוגז" (שצ"ה). מכל מקום, ראוי עניין זה של שריפת הכתבים, למרות תהילת המחבר, שנתחקה עליו. התעלומה הזאת מחזירה אותנו אל מערכת היחסים הנפתלת בין האמן לבין האמנות. על משורר מפורסם, אבן גבירול, סיפרו, כי יצר לו אישה, שהייתה משמשת אותו. גם בגינת, החכם הירושלמי המיסטורי תולים קשרים סמויים עם אישה מיסתורית, גמולה. מה עניין גמולה אצל שריפת הכתבים?

גמולה אינה אלא התגלמותה של השירה. אותה בת-קול, שמדמה הסופר לשמוע בשעת יצירתו ואשר לוחשת לו, כביכול, בשפת-חשאים את שהוא כותב. כל אמן מבקש להתייחד עם אותה בת-שירה. לכבוש אותה ולדעת את מיסתריה עד תום. יש שהיא מעלה אותו מעלה-מעלה. יש שהיא מתחמקת מפניו וזונחת אותו למעצבה. מכל מקום, חיי זוג מאושר אין מקיימים עמה לאורך ימים. מה מספר לנו עגנון על גמולה זו? נשואה היא לגבריאל גמזו, שהביאה מאותם מקומות רחוקים מהם הביא את הפיוטים הנדירים. נישואין אלה כרוכים בסבל גדול. לא זו בלבד שחייב בעלה לטפל בה כל הימים, מיום הנישואין, בפגעי מחלתה – ותמורת זאת אין הוא זוכה אלא למכות ולנשיכות ולקריעת הבגד, אלא שבלילות ירח עשויה היא להיעלם לה מן הבית ולעגוב על איש זר. איש זה גינת הוא.

היחסים בין גבריאל גמזו לבין גמולה אישתו (אוי לאותו גמול שהיא מעניקה לו) אינם משקפים אלא צד אחד במערכת היחסים הפרובלמטית בין המשורר לבין השירה. "ארוסה את – והיא לעד בתולה" דברי יוסף איבן חסדאי

ב"שירה יתומה". המשורר קשר בה את חייו והיא נשארת תתומה ונעולה ונעלמת מפניו. גמולה מכרות, באותו לילה בחדרו של גינת, בנוכחות גמזו בעלה והאני המספר: "אני איני אשת איש. שאל אותו אם ראו עיניו את בשרי" (שפ"ט). עם גבריאל אין היא רוצה לחיות אך עם גדעון (גינת) מבקשת היא למות: "אמרה גמולה, אשר את שירת גרופית ונמות" (שם). האמן לא נועדו לו בחייו חיים כלכל אדם. בריתו עם האמנות היא ויתור על מנעמי החיים. קבלת עול ללא גמול. להגיע לתמצית השיר פירושו למצות את החיים. לצאת מן העולם. גמולה בת-ברית לכליון-נפש שיכול להוציא אדם מן העולם. גמזו, שעיורר הוא בעינו אחת, בגין אסון בדרך נדודיו אל גמולה – השירה, בולם את פיה משירת השיר החד פעמי שעלול להוציאה מן העולם. לעומת זאת, גינת, הוא מבקש לדוכבה. שניהם מוצאים לבסוף את מותם כאחד.

לפני מותו שרף גינת את כתביו. גמזו החזיר את גמולה אליו והיא התחמקה ועלתה לגג. ביקש גינת להצילה ונישמשו שניהם ונהרגו. מסוכנת היא הרדיפה אחרי שיאי האמנות. אחרי השלמות. שונה נפילה זו מאותה יציאה מן העולם של התולה ראשו בעננים ומנענע קולו בשיר. אפשר, שבין ההגבהה לעננים ובין תחושת הנפילה מן הגג אבד לו לאמן ביטחונו וגמר לכלות באש את יצירתו. בין שני קטבים אלה נעה-נדה נשמתו של האמן. תנודה המתגלמת בנדודיה של גמולה בין בעלה לבין בת-ר-לבה.

לאחר שציווה הסופר לגנוז את ספריו האם כלה גם פרי רוחו? האם קושב הייאוש ניצח? התשובה היא שלילית. הסיפור מסתיים בנימה אופטימית, על אף האירוניה הדקה. "ספריו נדפסים והולכים, שכבר התחיל העולם מכיר את ספריו... כל זמן שהחכם חי רוצים רואים את חכמתו אין רוצים אין רואים את חכמתו, כיוון שמת נשמתו מאירה והולכת מספריו וכל שאינו סומא ויכול לראות ניאות לאורו".

מבט חדש

בין "נאמני ארץ" ל"תמול שלשום"

"זה עין גנים שהוא המושב הראשון לפועלים העברים בארץ-ישראל, שקנו להם את מקומם בעבודתם".

"תמול שלשום", 168.

"נאמני ארץ" הוא פרק מהרומאן הגדול תמול שלשום (כל סיפורי ש"י עגנון, כרך חמישי, שוקן, תשי"ז) שעניינו פרשה אחת בחייו של גיבור הרומאן, יצחק קומר: תסביך האשמה של מי שעלה לארץ, בימי העלייה השנייה, מתוך כוונה לעבד את אדמתה אך נמצא שרוי בעיסוקים אחרים. מה רחוקה המציאות המתוארת ברומאן זה ממצייאות ימינו ומה קרובה היא אליה בהרבה מובנים.

השרופה. את העקידה ואת ניגונה. השירה נתגברה על השפעת אותו עני עלוב. כך הוא מכונה עתה.

מיהו אותו עני, ששיבש עולמו של הפייטן דנו? מה גרם לכך, שבראשונה חשוב היה בעיני המשורר, כדי השמדת יצירתו בגינו, ולאחרונה אינו מכונה אלא "עלוב"?

העני, בא כוחו של הכלל הוא. שליח הוא, "שמיצה ייסורים הרבה בעולם הזה" והפייטן לא העריך כראוי את מידת הסבל שלו ודן אותו לכף חובה. יש לשים לב לייחודו "שהפליא השם את מכותיו, מכות מופלאות ומובדלות משאר מכות". (אין ייחודם של ייסורים אלא לעם-ישראל).

כל חייו של העני לא היו אלא עקידה ממושכת, שמהרת ומזככת את הנעקד, אף שלמראית עין כולו כיעור ומוקצה מחמת מיאוס. פייטנו נתפס למראית עין ולא חש, כי אותו עני הגון הוא, וממילא ראוי גם העקידה שהתקין הפייטן. האלם הפיזי, שהוא גוזר על עצמו, הריהו הענשה עצמית על טעות זו. נשאלת אפוא השאלה: כלום מרמו המחבר, כי יש להטיל ספק בערכה של האמנות וכי היצירה איננה אלא סוג של פעולה, אשר לרצונו עוסק בה אדם ולרצונו גוזר על עצמו להינזר ממנה? התשובה היא שלילית. היצירה איננה קומץ אפר.

הפייטן אינו מסוגל להעלות מחדש על הנייר את החרוזים, אע"פ שהוא יודע אותם על בוריים. "ואתה על תתמה על זה" – אומר עגנון – "משנתקבלה העקידה למעלה שוב לא הוצרכה למטה" (י"ח).

הפועל הצעיר, 23.7.63

סופר שורף את כתביו

"עמד ולקח צור והעלה אש ונטל עקידתו ושרפה. נסתכל באפר הפיזי ונענע ראשו על עצמו, בשביל קומץ אפר זה בטלתי מן התורה וכבשתי עיני מאשתי ובנותיי..."

עגנון, "לפי הצער השכר".

אין לך סופר, שאינו נושא את נפשו, אם בגלוי ואם בסתר, לבצר לעצמו פינה כלשהי בנצח. שם וזכר שיארכו ימים אחריו. ואומנם, ישנם רגעים בהם דומה בעיניו של היוצר, כאילו נתון כבר מפתח הישארות הנפש הספרותית בידו. אומנם, האחרים אינם חשים בכך עדיין, אך אין ספק בעיניו, כי בעתיד יעצור העולם ממהלכו ויעמוד נפעם ומשתומם נוכח גאונות אמנותו.

זקוק היוצר לאמונה זו. היא שמטעימה, כבר בחייו, אחד משישים מטעם הנצח. פיצוי מה למצבים בהם שרוי האמן בספיקות ובהתלבטויות לגבי ערכה של יצירתו. על מה ולמה הוצאתי את שנותיי הטובות? הוא שואל את עצמו.

ברגעי נפילה כאלה מתעורר, לעתים, הדחף למחות באחת את זכר היצירה, או לאסור את המשך פרסומה אם כבר ראתה אור. מעשים של שריפת הכתבים בידי היוצר ידועים הם בתולדות הספרות. עגנון מתעד מצב כזה בסיפורו עידי ועינם ("כל סיפורי עגנון, כרך שביעי, "עד הנה", שוקן תשי"ט).

בין גיבורי הסיפור הזה אין לך כמעט אחד, שאיננו קשור, בדרך זו או אחרת, בשירה או בלשון שממנה שירה נעשית, או בספרים עתיקים, שבהם השתמרה. גרייפנברג, שבכיתו התרחשו כמה מן הדברים המוזרים שבסיפור "היה מתעסק להנאתו בחקר התהוות הלשונות" (שמ"ח). דוקטור גינת קנה את עולמו בהימננים העינמיים שנתגלו על ידו לאחר שפירסם עוד לפני כן ספרי לשון עתיקה, ואילו גמזו "הביא פיוטים של פייטנים שלא ידענו עליהם והביא כתבי יד ודפוסים ראשונים שלא ידענו אפילו שמותיהם" (שנ"ד). הוא הדין לגבי גמולה, אשתו הסהרורית של גמזו, "שבקיאה היא בכל השירים" (סס"ג) העתיקים שידעו אבותיה ולה ולאביה הייתה לשון שאין אדם חוץ מהם שומע. ואין צריך לומר, האני המספר מצוי אצל ספרים.

כבר עמדו חכמים (קורצווייל, למשל) על העובדה, שמות כל הגיבורים מתחילים, בסיפור זה, באות גימ"ל. ללמדך, שקיים ביניהם קשר. ואפשר שאין הם אלא צדדים שונים של אותו אדם עצמו הסופר. הוא שמניח את ביתו ויוצא לתור בעולם והוא שחוקר בקדמוניות הלשון – ומעלה מתוכה אוצרות ונשוי הוא לאמנות אם להודקק ללשון סמלים.

יחסו של הסופר אל הלשון – כיהסה אליו. ויש שתוצאת היחסים הללו תביא לידי כך, שיוכה לשם עולם. אך יש, שייפול לבור תחתיות של מפח-נפש וברוב ייאושו ישרוף את כתביו. כך קרה לאותו גינת, החכם הירושלמי המסתורי. לאחר ששרף גינת את כתביו, שואל המחבר: "מה גרם לו לגינת שחיבל מעשה ידו וביער בשעה קלה דברים שיגע עליהם שנים הרבה. כמו שנהוג במקרה שכזה פוטרים את השאלה בתשובה קלה ואומרים, דיכודך נפש היה כאן, ספיקות קשות הביאו אותו לידי כך. ואילו מה הביא את נפשו לידי דיכאון ומה היו ספקותיו, על שאלות אלו אין תשובה..." (שצ"ד).

השאלה הייתה, אולי: האם יזכו כתבים אלה להאיר לדורות הבאים או יכבוז האם מקופלת בהם, באמת, האמירה שביקש המשורר לומר באמצעותה לעולם את המהותי והחשוב ביותר. חייו של המשורר הם יצירתו. כל עוד הוא חי הריהו חותר למצות את ביטוי חייו. שיר גורר שיר. כל מדרגה מרמזת על גבוהה הימנה. "השירים דבוקים זה בזה וקשורים זה בזה, – מקדים ואומר עגנון בדברו על פרשת מותו של גינת. "שירי עינות המים דבוקים בשירי ההרים הגבוהים, וההרים הגבוהים בעופות השמיים, ובעופות השמיים יש עוף אחד גרופית שמו שכשמגעת שעתו לצאת מן העולם תולה ראשו בעננים ומנענע קולו בשיר, וכשהוא גומר שירו יוצא מן העולם" (ש"צ). לפנינו רמז לקשר המשולש בין חי המשורר, שירתו הנכספת להתרומם מעלה-מעלה והשלמת מעגל החיים והיצירה כאחד בנקודת גובה מסוימת. אורי צבי גריינברג נתן ביטוי לתפיסה זו. שירתו

בחובו, מעמיד עגנון בתארו את צדקיהו. נושא הוא כפיו כלפי מעלה וקורא על עצמו: "נחנו פשענו ואתה לא סלחת, אני פשעתי ומריתי ואתה אל רחום וחנון לא סלחת" (עמ' י"ב). האנחנו הקולקטיבי והאני האינדיבידואלי מתמזגים ונעשים לאחד בתפילתו של הפייטן כשם שהגורל הטראגי של הכלל הופך למקור חווייה למשורר: "כמשוררי הקודש שעוקדים את לבם בשיריהם" (ט').

בעייה נוספת, חמורה יותר, היא מידת יכולתו של היוצר לעמוד בזעזוע העקידה. עקידתו של עם ישראל בתקופת השואה. עד שלא בא הפייטן, בסיפור שלפנינו, לעניינה של העקידה – הייתה דרכו ביצירה סלולה לפניו: "כדרך שהיה עומד בין אדם ובין חברו כך היה עומד בין ישראל ובין אביהם שבשמיים בתפילה ובכל ענייניה" (ה). וכיצד ידע פייטננו שמלאכתו הצליחה בידי? לפי טיב העניים שהודמנו לביתו סמוך לגמר חיבורו של כל פיוט ופיוט. עני הגון, בעל תורה ומידות, הרי זה סימן לכך שהפיוט ראוי שייכנס למחזור. סתם עני מעיד, כי הפיוט שנתחבר זה מקרוב ראוי להיגנו. עני ממדרגה תחתונה, שאינו לא בתורה ולא בדרך ארץ, הריהו מוציא את הפיוט לשריפה.

כך נהג גיבור הסיפור רבי צדקיהו כל הימים. היה מפייט ונותן צדקה לעניים ועפ"י טיבם של האחרונים מכיר בערכם של פיוטים שחיבר. כל זאת עד שלא בא לידו לחבר חרוזים על פרשת העקידה. כיוון שהגיע לעניין העקידה, סמל לקידוש השם ע"י ישראל בכל הדורות ובזמנו של הפייטן באחד – מתחולל משבר בנפשו והוא מתחיל מפקפק בכל אותה שליחות פיוטית שנטל על עצמו ובערכם של פיוטיו, שנועדו לתווך בין ישראל עמו לבין הקב"ה.

מעניין לעקוב אחרי החליפות והתמורות החלות בטיב הערכתו של היוצר את פיוטו: בראשונה, כשהסתכל המחבר, סמוך לעשיית הפיוט ביצירתו – מצאה ראוייה שתיאמר לפני הקב"ה, והתלבט רק באיזה מועד במחזור לקבעה, "שכבר נתעטר היום בעקידות שעשו הראשונים". התלבטות זו, שהיא, לכאורה, טכנית מעיקרה ואינה נוגעת למהות היצירה, קשורה, אומנם, בתכלית השימושית של הפיוטים, שנועדו מראש להיאמר בבית הכנסת, אך כבר בהתלבטות זו נרמזת האירוניה המרה: עם ישראל לוקה בכל דור בייסורים ופייטניו הופכים ייסורים אלה לעטרת שמקשטת את היום. וכל כך הירבו הראשונים לפייט על העקידה עד שקיים חשש, שכל תוספת בנושא כמוה כהסגת גבול. מה עושה אפוא פייטננו? הריהו מעתיק את הפיוט מיום שני של ראש השנה, שקוראים בו פרשת העקידה, לתפילת מינחה של יום הכיפורים, "שהעם פנויים להרבות בפיוטים". עם כל ענוותנותו של רבי צדקיהו, החושש להסיג גבול ראשונים, הריהו חש, כי יצירתו האחרונה עולה על כל מה שהתקין עד עתה. ותחת מעה של נחושת, שהוא נוהג להטמין בשביל עניים לאחר גמר כל פיוט אחר, הריהו נוטל עתה דינר של זה ומצפינו לעניים. ולא סתם דינר הוא, אלא זהו כל הממון המצוי בבית באותה שעה והמומן לקניית צרכי סעודת ערב יוה"כ. אולם השאלה היא: כלום גם בשיא יכולתו מסוגל היוצר העברי בדור השואה לשקף ביצירתו את מה שהתרחש? פרק ד' של סיפורנו מסתיים בכך, שהפייטן חוזר וקורא את פיוטו ומתפעל

מחרויו. הן ההשוואה בין דינר הזהב לבין מעות הנחושת, והן היפעלותו של הפייטן מיצירתו, שניהם מעידים, כי פיוט זה ראוי היה להיחשב לגולת הכותרת של יצירתו. מדוע אפוא מפקפק הפייטן, בהמשך הסיפור, בטיב יצירתו ובערכה? דומה, השאלה שהוצגה לעיל מבהירה ספק זה. בסיפור שלפנינו ממלא העני – הנגוע במחלת עור קשה והלבוש בכלי נייר עד לארכובותיו ולמטה – "מטליות שהקריש עליהן הדם שניתז מפצעיו" (ו') – את תפקיד החיין או הפער שבין עולמה של היצירה האמנותית לבין אותו עולם של ייסורים, שנפל בחלקו של העם. עני זה, אף שקשה דיבור הוא, צרותיו צווחות מגופו. פירוש: האסון שאירע בעם ישראל בדורנו, הריהו מדבר בעדו ואין לו צורך בתכריכים של נייר שיספרו עליו.

בפעם השלישית, כשחוזר הפייטן ומסתכל בחרוזים, שומעים אנו, כי "לפי טיבם ראויים הם שייאמרו ביום הכיפורים בבתי כנסיות, לפי העני – טעונים שריפה" (י"א). במצב מסויים מאבדת מערכת הערכים האסתטיים את משמעותה. העני אינו זקוק לדינר של זהב אלא לאגורה של נחושת. הקיום הדחוף הוא הדחוק ולא בעיית הנצח. אופיינית לדרך מחשבתו של העני היא המחשבה ה"עסקית" החומרית. הוא שוקל מיד את חשבון השכר וההפסד, העשויים לצאת ממתן הדינר, בעוד שהפייטן עצמו מתעלם מזה. הוא מסיח את דעתו מכך, שהממון נועד לצרכי סעודת ערב יום הכיפורים שלו ושל בני ביתו. הקונפליקט בו נתון הפייטן – החש כי רצונו הטוב לעזור לכלל כולו, עדיין אינו מספיק כדי להניח דעתו של אדם אחד – מעמיד את בעיית היחיד והאומה בספרות בכל קוטביותה: "אני, שאין בידי להפיס דעתו של עני אחד מישראל, עשאוני שליחה של ישראל ואני לוקח לי לשון ומפייט פיוטים לתפילה, ולא די אלא שאני עושה את עולתו של מקום כמין שיר" (י"ב).

אוזלת היד – שמרגיש איש הרוח, המתיימר לחבוק ורועות עולם, בהיתקלו באקראי בבעייה קונקרטיית כלשהי – מזעזעת אותו עד כדי כך, שהוא נוטל את גולת הכותרת של פועלו הפיוטי ושורפה באש. וכאשר הנייר הופך לקומץ אפר עומד האיש ושואל את עצמו: "בשביל קומץ אפר זה בטלתי מן התורה וכבשתי את עיני מאשתי ובנותי וניערתי כפיי מכמה דברים שהיה עליי לעשותם ולא עשיתי" (י"ב).

האם, באמת, אין ביצירה הפיוטית אלא הדברים הכתובים בלבד, שבאובד"גם הפיו הריהם בטלים מן העולם? תוך התדיינות עם עצמו בשאלה זו אומרת לו נפשו, ליוצר: לא אתה מדעת עצמך עשית את הפיוט "אלא כביכול רצה הקב"ה במעשיך ואמר לך עשה ועשיתי" (י"ב). כוח השראה עילאי התערב בדבר. משורר אמיתי אינו בודה מלבו דברים לרצונו. משמש הוא צינור בין המצוי כדברי המשורר "בתהום אי ההווייה, לבין אותיות הכתב". הפייטן מצטער אפוא על שחיבל במעשה ידיו.

בין כך ובין כך פסקה יצירתו של פייטננו ושוב לא נתעורר לפיוט, אלא באותה שנה שבה מת. בשנה היא חזרה שכנית שירתו לעורר את חרוזי יצירתו

האירוניה - המלווה אותנו כבר בפתיחה, "אילמלא שאין הנשים יכולות להידמות למלאכים הייתי מדמה אותה למלאך אלוקים" או: "בעל עט השאל לי עטך לכתוב איגרת קטנה" - את העימות המתמיד (דורות עברו מול דורנו, תהילה מול הרבנית וכו') וכן את ההומור (תהילה, לדברי זקן מחברה קדישא, הוציאה עצמה מחברת ה"שטארבערס" - המתים) - נתחיל לגלות אפס קצה של אמנות הסיפור העגנוני הרבי-ממדית. התובעת מן הקורא לחזור ולקרוא ולעדכן את המשמעויות המתהפכות והולכות.

אל אלה ניתן להוסיף את הסגנון נטול הפאטוס. על הצרות - עוברים ביעף. את קובלנות הרבנית מרככים ע"י הערות המחבר. דברי גיבורים מביאים כלשונם. מלים ארכאיות כמו "צוקר". שימוש חסכוני בסימני פיסוק. שיבוץ מלים לועזיות, כגון: "דקלרציה של בלפור". שם החיבה "תילי" ופה ושם חריזה "עד שתבוא הנחמה תצא הנשמה".

הקריאה בנובילה "תהילה" מזמנת לנו מפגש עם יצירת ספרות משובחת. עם שפע של אמצעי אמנות המעניקים לנו קנה-מידה להערכת יצירות אחרות. האם קיים בהן, למשל, מימד של עומק אם לאו. האם נושאות הן מסר סמוי כלשהו הטמון מתחת לפני העלילה השוטפת? יכולים אנו להתווכח על טיב המסר או לקבל אותו. כיצד לחשוף את היהדות האמיתית. הצעירה. כיצד לתקן את הטעון תיקון. אין לזלזל גם במידע היהדותי שהיצירה מעניקה לקורא החילוני ובוודאי לא לאהבת ירושלים. ועדיין לא מנינו אפס קצה של פרשנות שנתלית והולכת בנובילה זו, שלכאורה אין בה חדש - ובאמת, אין קץ לחידושיה.

חסידיו של עגנון לא היו צריכים לפרס של גויים, שיבוא ויגלה להם, כביכול, את רוב הטובה הצפונה בכתביו. עוד בטרם יצתה בת הקול, שאכן הוכתר המספר בכבוד הזה - וכבר עומדת ספרות הפרשנות וההערכה של כתבי עגנון כחייץ בינו לבין קוראיו. עומדת ומכרות על רוב סמלים ועומק משמעות ורוחב יריעה. מספרת בשבח הסגנון ומונה את מכמני הלשון ועושר השפה. לאורך ולרוחב מדדו המומחים לדבר, והם עם ההולך ורב, כל תג וכל בדל של נוטריקון. כל חרוז של פזמון ואף את סימני הפיסוק טרחו ומנו וחיטבו וכימתו. ועוד היד נטויה. לא נחה הדעת עד שכל עגנון כולו על קרבו וכרעיו הוכנס לתוך המחשב. עליהם אמר עגנון: "...יש שיקראו ויוציאו תועלת לעצמם" ("בלבב ימים").

על הקוראים הרגילים, שדי להם בסיפור המעשה ואינם טורחים לרדת לטוף חשבונם של דברים, עליהם אמר המחבר בדברי הסיום לאגדה "בלבב ימים": "יש שיקראו בספרי כאדם הקורא בסיפורי אגדות".

האמת היא, שאי אתה יודע, מתוך דברים אלה, מאיזה סוג של קוראים נוחה יותר דעתו של הסופר. אך לא רק עניין זה נשאר בלתי מחוור אצל מחברנו, אלא עניינים הרבה ישנם המבקשים להידרש - אם על דרך הדרש ואם על דרך הסוד. בחינת מגלה טפח ומכסה טפחיים.

"לא חיסרתי דבר מכל מה ששמעתי ולא הוספתי דבר על מה שהנשמה הייתה מגידה לי" אומר עגנון שם, במקום ממנו ציטטנו לעיל. מה הם אפוא הדברים: מסירה מדוייקת של מה ששמע ותו לא - או פרי דמיונו היוצר? מה הגידה לו נשמתו לעגנון ומה לא הגידה אין אנו יכולים לשער אלא על פי מה שכתב.

הנה תהילה: לכאורה, זקנה אחת מני רבות, שהייתה בירושלים בין שתי מלחמות העולם. פורענויות הרבה שידעה, במרוצת שנות חייה הארוכות, לא שברו את רוחה. אף לא מנעוה מלעשות מעשים טובים עד ליום מותה. אבל לא פירוט המעשים הוא העיקר בסיפורו של עגנון. לא ההווי ולא הדמות כשלעצמה. מספרי הווי ומתארי דמויות אינם חסרים במקומותינו. תהילה של עגנון חורגת ממסגרת מקובלת של דמות. כאילו האומה כולה, כפי שהייתה וכפי שצריכה הייתה להיות, מסתרת מאחוריה.

הסרגדיות שהתרחשו בחייה של תהילה אפשר היה למנוע אותן מאותן לנו המספר. ואנו מהרהרים בקיטוב שבינינו היום.

ההשוואה בין תהילה לבין הרבנית מעלה הרהורים על השתלטותם של הדת הפורמאלית ושל המימסד הדתי על מורשת עמנו. הציבור נוטש את הטוב והחיוני שבמסורת רק משום שהוא מזהה אותה עם המפלגות הדתיות ועסקניהן. לכאורה, סיפור תמים. בעיני מי שקורא בו כאדם הקורא בסיפורי אגדה. לא בעיני מי שמכיר במקצת בטיבו של האני המספר העגנוני. דרכו להיכנס אל העלילה ולהיות מעורב בין הדמויות הפועלות בה. הכול לפי מה שהנשמה מגדת לו לסופר, כמובן.

יש שהוא נכנס לספינה ויורד בים עם חסידים הראשונים, שעלו לארץ לפני שנים הרבה ואיש מהם כבר איננו בארץ החיים. אך חש הוא בתוכם כאחד מהחבורה. יש שהוא בוחר להופיע בדמות איש ההווה כדי לדובב את בן שיחו. יש שהוא מופיע בכפל דמות, כפי שראינו לעיל.

"לפי הצער השכר"

הסיפור "לפי הצער השכר" הפותח את הכרך השמיני של סיפורי עגנון (שוקן, תשכ"ב) ואשר על שום מוטיב העקידה העומד במרכזו - נושא הקובץ כולו את השם "האש והעצים", נועד - לדברי המחבר - להיות ראשון לסיפורים "על רבותינו הפייטנים הקדושים", שהם ממשיכי ספרות הקודש העברית לאחר "שנחתמו כתבי הקודש ומתו חכמי האגדה ונסתיימו מדרשי אגדה".

אולם בעייתו של הפייטן צדקיהו היא בעייתו של כל יוצר: מקומו הכפול בחברה. מצד אחד הוא חלק מן המציאות המקפת אותו ומצד שני הוא נכבד, כאילו, מחוצה לה ומשקיף עליה מן הצד. את כפל העולמות, שנושא הפייטן

האקטואלית ברורה: אל תמהרו לקרוע את התנאים ולהיפרד. יריבים של היום אפשר שישנו את דעתם. אפשר שאתם תשתכנעו. אחדות עם ישראל חשובה יותר מחילוקי דיעות זמניים בין פלגים. חפשו את המשותף ולא את המפריד. תהילה יונקת השראתה מירושלים של מעלה. כמי שאין לו ולא כלום עם ענייני השעה החולפים. הרי בני גילה זה כבר נסתלקו מן העולם. עם בני הזמן הנוכחי אין היא מעורבת אלא למילוי ייעודה.

כנגד שתי הנשים שביצירה מוצאים אנו גם גברים שניים. חד מהם הוא האני המספר. האחר הוא החכם הירושלמי. הראשון הוא סופר, המכונה כאן "בעל עט", שאילמלא הוא לא היינו שומעים את הסיפור כולו. אין הוא מתנשא, חלילה, על כך. אדרבא, הוא אפילו מלגלג מעט על עצמו. שמעתי שאתה בעל עט – אומרת לו תהילה – השאל לי עטך לכתוב איגרת קטנה. אירוניה היא. סופר, במובן המקובל של יוצר – אין תפקידו לכתוב איגרות קטנות. אך התבוננות מדוקדקת תגלה לנו שמה שהוא נדרש לו איננו כתיבת איגרת במובן המקובל. גם קטנה איננה המשימה. משל היא ליצירה הספרותית עצמה.

עיון מדוקדק בצופן היצירתי יגלה כיצד מטמין עגנון רמזים, שאין לקרוא את הכתוב כפשוטו. העט והנוצה, למשל. והצירוף עט-התמיד. מה שיוצר אמת מחבר איננו נמחק ונעלם. ואותיות הסיפור מול אותיות כתב. ולשון הקודש מול לשון הדיבור היידישית. כל הניגודים הללו אין תכליתם אלא לעורר אותנו להבחין מה בין דיבור רגיל ומציאות והווי יום יומי לבין עולמה של היצירה, שאוצרת – במלים נבחרות, בסגנון שעמד במבחן הזמן – את החשוב והמהותי ביותר. כדי לשמרו. להנציחו.

הכותב מכתב רגיל ישגרו בדואר. זה יגיע לתעודתו כעבור זמן סביר, אם לא תארע תקלה כלשהי. לרוב, לאחר שימלא את ייעודו, לא ישתמר המכתב. לא כן הדברים בעולמה של הספרות. היא לא נועדה לנמנעים מסויימים ולא נוצרה בכלים רגילים. אמנות משוקעת בה. עמידה היא, בהיותה במיטבה, כנגד שינוי הזמן. אדרבא, לעתים יפה לה דווקא מרחק הזמן. לא כרבי-מִכָּר שהם מעוטי-זִכָּר. במקרה שלפנינו, היא אפילו נטמנת, לצורך זה, בכדים חתומים. מלאכי עליון הם שיעבירו את הדברים לתעודתם. אם הדור יהא ראוי יפתח לפניו כד היצירה את צפונותיו. ולא – יישאר הכד חתום עד שיקום דור ראוי של קוראים.

והחכם הירושלמי, לפי גירסה זו, מיהו? הן אליו הולך בעל העט שלנו. לכאורה, נראה הדבר שהוא מלגלג עליו. בעל העט על אותו חכם. זה אשר מפליג בחידוש חידושים. ספון לו בחדרו ואטום למתרחש סביבו. שמא ביקש עגנון להציג פן מפניו של הסופר עצמו באמצעות אותו חכם. פן שאיננו נלכב. עד שאתה יושב ספון בחדרך וכותב את דבריך אינך רואה כי ברחובות ירושלים שם ניתן למצוא את הגיבורים האמיתיים. חדל להתפעל מעצמך ומחידושיך ולהרצות אותם בפני כל אורח מזדמן. קצת ענווה, בבקשה.

כל דור חושב שבו מתחיל העולם. כי חידושו – לא היו כמותם. והנה ראה את תהילה זו, ש"תילי" נקראה על דרך הקיצור. ממש כבימינו. מודרניזם ניתן

אולי למצוא גם ביהדות המקורית. ולא כל ההמצאות בנות הזמן פסולות הן בעיני תהילה. התנור המיטלטל יכול לשמש. עט התמיד. שאר אבזרים שנועדו להקל על האדם. הכול בתנאי שמבחינים בין אמצעי לבין מטרה.

המחבר עצמו, כדרכו, נכנס אף הוא ליצירה. בכפל דמות. מתפעל מעצמו ומלגלג על עצמו. חליפות. מצד אחד מעמיד פנים כמי שהוא מאמין תמים בכוחם של גורל וגזירה ממעל ומקבל את הדין. מצד שני אינו חושש לפנות בטענות אל הקב"ה על צרות שהוריד על עם-ישראל.

הכפילות והניגוד הם אחד האמצעים המובהקים ביצירה שלפנינו. ניטול, לדוגמא, ריאליזם מול דמיון. ישמעאלים בסימטאות ירושלים העתיקה, שוטרי המנדט ע"י הכותל המערבי, תיירים טרדניים ומראות ודמויות מחד גיסא, וכתובת מכתב אל אדם שנפטר זה כבר – למען ישאווה מלאכי עליון ליעוד, מאידך גיסא. האין כאן ניגוד מובהק? או: את ביתו של החכם הירושלמי הדר ליד הכותל המערבי, אין המחבר יכול למצוא ללא הדרכתה של הזקנה, ואילו את הכתובת של שרגא בעולם הבא תמצא האיגרת המיועדת לו. ועוד ועוד. רואים אנו אפוא, כי מתחת למעטה הסיפורי מצויות שכבות משמעות נוספות.

אילו אמצעים נקט עגנון, כדי ליצור ביצירה מימד של עומק? בראש ובראשונה ע"י אחדות העלילה. צמצום מימד הזמן או הרחבתו לפי הצורך. "עד שלא יצאתי מירושלים לא היכרתי אותה, ומשחזרתי לירושלים הכרתי אותה". בציון זמן זה אנו נפגשים סמוך לפתיחה. זמן בלתי מוגדר זה (הידוע לנו מן הביוגרפיה של המספר: שהותו בחו"ל בעת מלחמת-העולם הראשונה) מעומת, באותו הקשר, עם משפט רב משמעות, כי לכל אדם נועד הזמן בו יכיר מי שיכיר. מי שלא הוכשר להכיר את היהדות האמיתית, הנצחית, החינוכית, היפה, הרעננה – כל הסימנים שבעולם יתעלמו מעיניו גם אם יחלוף על פניהם יום-יום ברחוב. יהדות זו מושכת וניקתה מירושלים של מעלה. רק מששב הסופר לעיר – שיבה לירושלים של מעלה – הוא מתחיל לגלות בתהילה את שהיא מקרינה. בלשון התרסה פונה עגנון אלינו, הקוראים: היאך לא היכרתם אותה עכשיו? שאלה תמוהה היא מאוד אם בזקנה סתם אמורים הדברים.

עוד תמיהה אחת, שעניינה היכרות, מגלים אנו בקשר לאותו חכם-מחדש חידושים, שעליו אומר המחבר, באותו עמוד הראשון: "איני יודע אם הכירני אם לא הכירני". לכאורה, על שום החידושים שרק בהם שקוע החכם. אבל, כדרכו, הוא מציג גם נימוק ריאלי: קודם שיצא מירושלים היה בחור. השנים שעשה בחוצה לארץ עשאוהו זקן. לעומת תהילה, ששרוייה היא תדיר בירושלים – על אף שנותיה המופלגות – "אילמלא בגדי זקונה שעליה לא ניכר בה שמץ של זיקנות".

חסר הוודאות בדבר זהותם האמיתית של הגיבורים, כפל תפקידיהם, עירפול וטשטוש הזמנים – הנעשים בצורה מכוונת: כל אלה יוצרים בסיפור אווירה, שבה הכל אפשרי ושום דבר אין בו כדי להתמיה. אם נוסף אל אחדות העלילה ושימוש תיפקודי במימד הזמן גם את

"המטפחת"

גם סיפור זה מסתיים בשמחה אצ"פ שישנה סיבה מספקת לצער. המטפחת אבדה. הסיבה היא התיקון שנמצא: המטפחת הופכת מקישוט של נוי לתשמיש של מצווה. תחבושת על פצעיו של עני סובל. גם בסיפור זה שונה הגיבור מסביבתו. שם חבריו לא ראו בסידור מה שראה הוא, ואילו כאן רואה הוא בעני את מלך המשיח. כל כך משתוקק הוא לבואו.

לא רק הוא מצפה. בחלום ובמציאות. למשיח. גם האם מצפה. ליד החלון. לבעלה מצפה היא. שישוב מן היריד. ממקום מהומה וסכנות והשפלות. מעולם עכור זה מביא הוא מתנות טהורות כגון מטפחת זו, שאין לזוהמה שליטה עליה. לקדושה נועדה. לשמש בבית המיקדש. ביתו של היהודי המאמין מיקדש מעט הוא. האב שב הבייתה יותר בכוח ציפיית בני המשפחה לשוב מאשר מכוח הנסיבות הריאליות. דומה הדבר, כי אילמלא המתנה זו ליד החלון – לא היה האב שב.

יפשילו הבנים את הווילון ויראו את הגאולה, שהיא עדיין מתפלשת בחוצות בדמות עני קרוע וזב דם שהכול מתרחקים ממנו ומסתגרים מפניו והריהו גם דמות בבואתו של הדור. פצעיו המה משקפים את הדור. מי לאנוכיותו ומי לאהבת הוולת. יקרה המטפחת. קדושה היא. אך לא לנוי נוצרה אלא לאהבה שבינו לבינה. בין הבן לבין אימו. כיוון שהגיע למצוות הריהו מחוייב לעשות מעשה של ממש למען היהדות. לא די בהתעלפות ובהמתנה פאסיבית. אקטיביות נחוצה. הסופר מפשיל אפוא את הווילון. הפשלה סמלית היא.

בהבאת הבשורה מן היריד היה סיכון. האבות סיכנו נפשם ואל להם לבנים להשתרע על מיטותיהם, מכוסים עד למעלה מאוזניהם בשמיכה. מעלימים עיניהם ממראות ייסורים. עליהם לצאת לחוץ ולראות מהו שטעון כיסוי וחבישה. המפגש בין הנער המקושט והלבוש כחונן לבין העני, הדוחה, הכעור, המוקצה מחמת המיאוס מולידה את המעשה הסמלי. מטפחת הראש היפה, שהייתה כה יקרה לאם, נמסרת לחבישת רגלו של העני. יחלים מפצעיו ויעלה לארץ ישראל ויבנה הבית מחדש.

"תהילה"

היצירה שלפנינו נמנית עם היצירות שהתואר "נובילה" יפה להן. נובילה – על שום חידוש כלשהו, שאמור להימצא בה. אם נבחנו את תהילה לפי חידושים שבה – הרי אלו הנראים לעין עניינם יהא דל. מעשה בוקנה אחת, שפגש המחבר בירושלים של בין שתי מלחמות העולם. לפני שנים רבות ביטל אביה באורח חדר צדדי את ארוסיה עם חתנה המיועד, שרגא, משום שנודע לו, כי אביו של החתן משתייך לכת החסידים. תחת זאת השיאה לאדם אחר, מבלי לבקש מחילה

משרגא. מעשה זה נחשב לחטא. ביטול השידוך נעשה שלושה שבועות לפני החופה המיועדת ושלושה שבועות לפני חופתו מת בנה הבכור של תהילה. מכאן ואילך מתהפך עליה הגלגל והיא משכלת גם את בנה השני. בעקבות הבנים הולך גם הבעל והאב, שנתחסד לאחר זמן. נותרה רק הבת, שלמרבבה האירוניה, מוצלחת הייתה בחכמה ובחן. גם היא אינה גורמת נחת לאלמנה העשירה, אימה. לפני מותה מבקשת תהילה מן המחבר לכתוב מכתב של פיוס אל שרגא שמת לפני ימי דור. את המכתב היא חפצה ליטול עימה אל קברה.

לאחר שנכתב מכתב תמוה זה, ממחרת תהילה לחסל את ענייניה בעולם הזה, שהתבטאו בשנים האחרונות בעשיית צדקה – תחילה בממונה, ומשאוזל זה – בגופה. לאחר הדברים הללו היא הולכת לעולמה. עד כאן קיצורו של סיפור המעשה.

מידת החידוש שבו איננה גדולה לכאורה. אורכו היחסי איננו מבוטל. מה רצה עגנון לחדש לנו? מה יכולים אנו ללמוד מן הנובילה מעבר לנראה לעין במבט ראשון?

נכתבנו: לבד מתהילה, שכל חייה מסכת ארוכה של ייסורים קשים ונסיגות מרים עם מעט רגעים של נחת, ועם זאת: הכנעה מופלאה, קבלת הדין, תהילת האל; מלבדה, מצויה כנגדה בסיפור זקנה אחרת. הרבנית. והיא היפוכה הגמור. לא זו בלבד שהיא צעירה מתהילה בשנים וכמעט שלנכדתה הייתה הריהי גם מופלגת בקובלנות. טרודה במחלות. רתוקה למיטתה. זקוקה לעזרת אחרים. לעולם אין דעתה נוחה לא מן הבריות ולא מן העולם.

שתי הנשים כאחד לקוחות מעולמה של היהדות. יופייה, זריוותה ועלומיה של תהילה, חרף כל צרותיה; וכן תכונותיה המוסריות, שמשוות לה חן של מלאך – רצונך, סמל הן ליהדות האמיתית, שלא נס ליחה. לעומת זאת, הרבנית החלושה – סמל ליהדות זו בניוונה. לא נוח לה בעולמה ולא נוח לעולם ממנה. היא שקועה אך ורק בעבר. "היו זמנים". תקנה אין לה. חייה אינם חיים. מיתתה אף היא אינה מיתה מכובדת, אם אפשר לומר כן. ולעומת זאת, חייה של תהילה אף שהיו קשים יותר הרי פניה עדיין אל העתיד. עד כדי כך, שאנשי גחש"א אינם מאמינים שהמוות ישלוט בה כל עיקר. ואילו היא עצמה – מיתתה רק למראית עין. מפני שכבר הזמינה את המטהרות ועמן הן אסור להתלוצץ. אבל חזקה אמונתה, שבבוא הגואל, במהרה בימינו, תשוב לתחייה עם כל מתי ישראל. יש אפוא תקווה ליהדות. ותהילה, לכל הדיעות, אינה זקנה רגילה. יש בה משהו מן המלאך ומשהו מנצח ישראל.

הרושם הנזכר לעיל עשוי להתחזק שעה שאנו מתבוננים על חדרה: כבית-תפילה הוא ולא כחדר מגורים רגיל. חדר טהור וקדוש. זמנה איננו נמדד על פי שנותיה, אלא על פי מזמורי תהילים. רבים שמעו עליה אומנם, אך מעטים מכירים אותה כהלכה. גם הצרות שתכפו ובאו עליה – בגלל מחלוקות פנימיות בקרב העם באו. מה ערכם של חילוקי הדיעות הללו – ניתן ללמוד מהתהפוכות שעוברות על שרגא ועל בעלה. חסיד היה למתנגד ומתנגד התחסד. המשמעות

"האדונית והרוכל"

האדונית והרוכל הוא שמו של סיפור קצר אחר מסיפורי עגנון הנכללים בכרך "סמוך ונראה". פותח הוא ב"רוכל אחד יהודי היה מחזר בעיירות ובכפרים" ומסיים ב"ואותו רוכל נטל את קופתו וחזר ממקום למקום וחזר והכריז על סחורתו". אלא שבין חיזור ראשון לחיזור אחרון – מספר לנו עגנון על חיזור-ביניים שלא לצורך מכירת סחורה, אלא כדי לחבב עצמו על אדונית אחת, כך מכנה המספר את הגבירה, אשר לביתה נקלע בעת סופת שלגים.

אותו רוכל עני, מסתבר, בן חיל היה. ובפרק זמן קצר הצליח לעלות מעלה מעלה אצל אותה רמת-מעלה נוכרייה. תחילה הצליח למכור חפץ כלשהו מתוך קופתו – סכין ציידים – אחר כך זכה ללינת לילה ברפת. ולאחר שנעשה כמין חצרן הממונה על בדיקת הבית הותר לו ללון בחדר של גרוטאות בבית. לבסוף: "נשתייר הרוכל אצל האדונית. לא ברפת הישנה ולא בחדר של כלים ישנים שיצאו מכלל תשמיש, אלא דר היה בחדרה של האדונית ובמיטתו של בעלה היה ישן, והיא הייתה משמשת לפניו כאילו הוא אדוניה". רק דבר אחד הציק לו לאותו רוכל יהודי פשוט – מה מזון טועמת היא האדונית, כדי להחיות את נפשה, שכן מעולם לא ראה אותה סועדת. ולא ידע הרוכל, כי בעליה של האדונית הם הם מזונה ודמם משקה שלה. כמה וכמה בעלים היו לה עד שבא היהודי לביתה וסופם שנאכלו על ידה.

אכן, מזורה פרשתה של אותה גויה נאה. הילני שמה. שהרוכל היהודי הפשוט, יוסף – נתחבר אליה ולא חסר היה הרבה, שיעלם גם הוא בתוך כריסה כדרך כל בעליה הקודמים. אך כלום סיפור מזור בלבד רצה עגנון להשמיענו או שמא אין זו אלא מסגרת, שמקופלת בה משמעות סמלית כלשהי. כגון, שהמיפגש בין היהודי לבין הגוי גם אם ראשיתו בהכנסת אורחים עד כדי אובדן חוש הסכנה – סופו עלול להיות מר. כמה פעמים חזרה ההיסטוריה ולימדה אותנו את הלקח ולא למדנו.

אפילו לשון של התקלסות עצמית מצא עגנון לנהוג כאן. אותה אדונית יזמן לה היהודי שלנו בשר כשר לסעודתה. את עצמו. האירוניה היא מבצבצת כבר מהחפץ האחד, שבו מצאה האדונית חפץ מכל חפציו שבקופת הרוכלים. סכין של ציידים. כמה שידולים שידל אותה עד שתאיאות ליקח לה כלי זה, שבו אמור היה, כמעט, להישחט. הקורבן המשתף פעולה עם רוצחו. לא אחת חזרה ונישנתה תופעה זו בחיי עמנו. לא בפעם הזאת. בזכות קריאת שמע, קורץ לנו עגנון. כמה פעמים לא קריאת שמע ולא קריאה אחרת לא ביטלו את רוע הגזירה אם אין אדם יודע לעקור עצמו מבעוד זמן ממקום הסכנה.

"סיפור נאה של סידור תפילתי"

המספר מבוגר. הגיבור ילד. וילד מיוחד במינו הוא, אם לשפוט על פי הנמסר עליו מפי המספר. על פי שאיפותיו הכמוסות. עפ"י השוני בינו לבין הילדים האחרים.

סידור. קודם כל סדר. רצף של זמנים. הרצף המיוחד לחיי עמי-ישראל. בעיני הילד כל הימים שבין חג אחד למישנהו (והם רוב ימות השנה) נדחקים ומצטמצמים בין מועדי השמחה. חנוכה חג האור. פורים יום השמחה. פסח שמתמשך לאורכם של ימי חמה נאים. שבועות חג מתן תורה. האווירה השורה ב"קלוז" של החסידים מעלה על הדעת, כך במחשבת הילד, את מעמד הר סיני. וזאת, על אף שה"קלוז" שלנו קטנה ונמוכה "ופרוצה לכל רוחותיה, הקירות שבורים והחלונות מתקלפים אבל בחג היא מבלבת כיצר (... וחייכם אפילו שר של יצר לא ראה דוגמתם" של קישוטיה. המציאות הריאלית, כפי שמסתבר, עגומה ביותר. וכשנשאל אבא על חדשות הריהו מושך אנה מחזהו אך "מניח אני אבלו של החורבן מפני שמחת סידורי" ואם תתמה כיצד זה יכול עגנון לומר כן – ובכן אל תשכח שלא הוא אלא הילד אומר את הדברים והרי לך תחבולה מתחבולות עגנון.

הזמן הנפשי הפנימי הוא הקובע ולא הזמן והנסיבות הריאליים. די לראות אות מודפסת כדי לעורר שפע של חוויות וזכרונות נעימים. לא אותנו בלבד הגיע, כביכול, הקב"ה לזמן הזה אלא גם את הזמן. הזמן הריאלי, לצורך מסגרת הסיפור, הוא ערב שבת. הוא שמאיץ בשעה שהסופר מבקש לא לקטוע אלא להאריך.

כשם שיש זמן מיוחד לנפש האדם מישראל, והוא הוא הזמן הנחשב לדופק החיים האמיתי – כך יש גם מקום. הציפור פורחת לה. למקום שאין בו תחומים. מבקש הילד לחיות חופשי כציפור זו שהולכת להיכן שהיא רוצה לילך. להיכן רוצה הוא לילך – לארץ-ישראל, כמוכן.

לא אמרנו עדיין שבחו של אבא. זה שבנו שמת, שהכול דוחקים לדבר איתו. למרבה האירוניה, משווה הוא עצמו את אביו ואת הבריות השוחרים לפתחו אל חבריו הגדולים הנדחקים אצלו. חברים אלה טובים רק למראית עין. פורשים הם ממנו, לדבריו, רק משום שאין שם ירושלים חקוק בסידור התפילה. צרותיו של הילד בגלל הגלות הארוכה מדיי הן באות. אך יש תקנה לכך בסידור וצריך רק לקרוא ולקוות: לשנה הבאה בירושלים.

את הסידור העניק אבא. כשהוא לבוש לבנים – זומה הוא בעיני הילד למלאך שאינו מת לעולם. יהדות האבות נצחית היא.

סיפור, ומשמעות ודאי יש לו. אבל רק מזער מאותה מאותה משמעות הצלחתי להבין. זהו גם סוד הדחייה שחשתי כלפי היצירה עוד לפני קריאתה המחודשת עתה. משום שבבית הספר היסודי למדתי אותה כבר. אולם הדבר היחיד שהיה זכור לי היה הפרט הטכני של הלמידה עצמה ולא מהותה של אותה למידה. וכשאני כותב 'פרט טכני' כוונתי לאותו פישוש וחיטוט במעיייה של היצירה, בהתעכבות על קוצו של יו"ד..."

כיצד, אם כן, לקרוא ולבחון את יצירותיו של עגנון באופן שמה שישתקע בתודעתו של הצעיר מאמנות-הסיפור של עגנון יהיה יותר מאשר הפרט הטכני של הלמידה. אאיר נא, ברשות הקורא, הארות על כמה מאותם סיפורים קצרים, שנהגו או נוהגים לעסוק בהם.

"אור תורה"

"קורוליבסקי עיר קטנה ככף איש ואנשים בה מעט. בתיה בתי חומר צפופים כפופים שאינם דוחקים רגלי השכינה. ואלמלי לא נשמע חס ושלום קול תינוקות של בית רבן מצפצפים בבתי כנסיות ואנחותיהם של ישראל על צרת הפרנסה ועל עול מסים וארנוניות לא היה ניכר שמקום יישוב הוא".

כך פותח הסופר את סיפורו, ועם שאתה מתבשם מניגונן של מלים עומד אתה תמה למשמעותו. בעיקר זו הנסתר. עיר שהיא קטנה ככף איש – כלום ראה אדם מימיו דגם עירוני אשר כזה? המשכר-סיומו של המשפט מסביר: "אנשים בה מעט". לא ברוב עם או במיעוט מדובר אלא בבני-אדם הראויים לתואר "אנשים". אלה – מעטים הם. לא זו בלבד שבתיהם שפלים וצרים, גם עולמם – עולם חומר הוא. צר. נטול נשמה. פרנסה ועול מסים הוא עניינם האחד בחיים. צדקה עשה עמם הקב"ה, שתינוקות של בית רבן מצויים עדיין אצל בתי-כנסת ומצפצפים מגרוגם קולות שאינן אנחות השיגרה המצויות. לכשיגדלו, וילכו בדרכי אבותיהם, יגיעו, מן הסתם, גם לכך.

כבכף ידו של איש אחד נתונה היא עיר הספר. עיר הגבול הקטנה. והיד הזו איננה אלא כף ידו של רבי אשר ברוך, גביר העיר ובעל התורה שבה. הוא, כמדומה, היחידי הראוי לתואר איש במקום גבולי זה.

"בלילה בלילה כל הלילה יושב רבי אשר ברוך לאור הנר ולומד. והנר אינו נעוץ לא במנורת כסף ולא במנורת בדיל לא בכלי חומר ולא בחור בשולחן אלא זקוף בין אצבעותיו. התורה מתשת כוחו של אדם ויצר של שינה קופץ על העמלים בתורה ויש לחוש שמא יישן שמא יתנמנם – נתן הנר לבין אצבעותיו, אפילו נתנמנם אפילו ישן, הגיעה אשה של הנר לבין אצבעותיו מייד הוא מתעורר וקם לעבודת הבורא".

אחד ויחיד הוא רבי אשר ברוך בעירו. לא זו בלבד שגביר הוא, אלא שהסיח דעתו מהבלי הזמן ובמסחר לא התערב. אישתו אשת חיל היא שעוסקת במסחר,

ואילו הוא בתורה יהגה יומם, ולילה לא יחדל אורו של הנר מלהאיר את חדרו. והנר, כאמור, לא במנורה נתון ולא בכל כלי אחר, אלא בין אצבעותיו, בין אצבעות ידו של רבי אשר ברוך.

ומה יקרה אם תיפול עליו, חלילה, התנומה? ומדוע עליו לענות כה את נפשו בתורה ובעבודה? וזאת לדעת: אור יחיד הוא אור נרו של אשר ברוך, ואין מאיר בלילה אור אחר זולתו בעיר כולה. אם יכבה האור חשיכה גמורה תכסה את המקום. רבי אשר ברוך, מסתבר, הוא ששם גבול לחושך ודוחק אותו מעט ומשום כך כה גדול הוא הסיכון. אין לסמוך לא על כסף ולא על שאר מתכות יקרות או על חומרים כלשהם אלא על ידו ועל אצבעותיו. בכף ידו של אשר ברוך נתונה היא העיר כולה.

גבול אחר מצוי בו בסיפור. זה הגבול שבין מדינת רייסין למדינת הקיר"ה. בין רוסיה לבין הקיסרות האוסטרו-הונגרית. "וכנהוג מברחי מכם מצויים בה, שמעבירים שוורים ממדינה למדינה... ובלילה בשעה שכלתה רגל מן השוק ואין בני אדם מצויים בשוק הרי הם יוצאים ועוברים את הגבול וחוזרים משם, הם ושוריהם. לילה לילה הם עושים את מעשיהם, כדי שלא ירגישו בהם שומרי הגבול. רק נרו של רבי אשר ברוך שמתנוצץ מחלון עלייתו להם לעיניים לנחותם הדרך העולה העירה".

רבי אשר ברוך יושב לו אפוא למעלה, בעלייתו, פרוש ומובדל, כביכול, מהבלי העולם הזה ובמסחרם של הבריות לא יתערב. ברם האור – אורה של תורה הבוקע ויוצא מעלייתו, זו אשר עליו כה חרד הוא ועל כן מחזיקו בין אצבעותיו – אור זה עצמו לעיניים הוא למבריחים העושים במחשך מעשיהם. רבי אשר ברוך מצווה הוא עושה ועבירה כרוכה בה.

האם לקח הוא לאותם שמסתגרים בעלייה שלהם ומתייחדים עם עולמם. שלהבת שיוצאת מפיתם מאורה שאר בני הדור ניוונים. אף הפחותים שבהם. איש-איש על פי דרכו. מאידך גיסא, בזכות אורו היחיד של אדם זה ניכר מקומו של היישוב. משכבה האור ירדה חשיכה גמורה על העיר. גם מבריחי השוורים שוב אינם מוצאים את דרכם.

אכן, עיר קטנה ואנשים בה מעט ושאלות הרבה מתעוררות למקרא הטקסט. האין עיר זאת משל לעולמנו, שהנאנחים על צרות פרנסה ועל עול מסים רבים הם, ולא מעטים אף "ציפורי הלילה" העושים במחשך מעשיהם ואילו האנשים ההגונים והישרים ביניהם מעטים. והללו הרבים, כלום אין הם חוסים, בסופו של דבר, בצלו של אותו יחיד בדורו. צא ולמד מה מקומם של אלו. כדי להבליט מקום זה מזמן עגנון אותו עם הירודים הללו. כל עוד היה בקרבם ניצלו את אורו ולא חשו, כביכול, בקיומו. משכבה אורו חשך גם עולמם בעדם.

בעל המעמד בקריית הספר בתחילה ועמידה עצמאית יותר בסיומו. אך אין באיגרות כשלעצמן כדי להאיר שלבים מכריעים בשלב הביכורים בקריירה הספרותית העגנונית. עורכי הקובץ מיקמו אותן בשער הראשון, בצד סיפורים שכתב עגנון בטרם היה עגנון. האם היה אז, באמת, חשוף להשפעת ברנר? האם פתוח היה לקבל "תיקונים" בשנותיו הראשונות בארץ? קשה לשער. מעניינות דווקא הערות-אגב על סופרים, כגון זו שנכתבה למקרא "מגילת האש" של ביאליק. "אף מקצת חמימות אין בזה" מעיר עגנון - "אין חווייה". כך על ביאליק בעל פואטיקת החווייה. הערות אחרות על סופרים כלולות גם באיגרות לש"ן שוקן, בשער השני של הקובץ. כך, למשל, הוא קובע ש"הזו הוא סופר חשוב ופורה". ועוד: "הוא עושה רושם של אדם שנתון כולו לעניין שלו היינו לכתוב רומאנים וסיפורים". היש לראות בכך מחמאה למי שעתיד להיות מתחרהו במירוץ על השגת פרס נובל לספרות או ביקורת מסורת או נקיטת מידה של זהירות? "רוב דבריו" - מוסיף עגנון - "עוסקים באדם שלאחר המלחמה". האם שבח הוא או גנאי. האם סופר עברי צריך לעסוק, בעיקר, באדם הישן. בהווה של קודם המלחמה. בעולם שהיה ואיננו. האם קיים קשר בין עמדתו כלפי החדש לבין ההתרחקות מברנר והשיבה אל בוטשאטש. יבואו החוקרים ויחוו דיעה.

הפואטיקה העגנונית מהווה מושא לעיונו של גרשון שקד במסתו "המאמין הגדול", המוקדשת ל"הכנסת כלה". מה שלוקח את לב הקורא בכתיבתו של שקד היא המעורבות בטקסט העגנוני. הנאתו הבלתי-אמצעית מתחבולה זו או אחרת. מה שעלול לפגום הוא דרך הביסוס התיאורטי. הנסיון למקם את עגנון במסורת ספרותית. לשבץ. להחיל. התיאוריה הספרותית והטקסט הספרותי, דומה, אינם חיים בשלום. עדיין. לא כאן. אמת, הטקסט מורכב מאוד. מתוחכם. חמקמק. אל איזו נקודה צריך המחקר לכוון עצמו כדי לראות מעבר למה שראה מבקר מוקדם ונשכח אצל עגנון: תאוות אכילה ושתיה והווייה של ביצה עומדת. אך בלי לשעבד, בה בשעה, את הריתמוס העגנוני לתבניות של מעלה ומטה. מהו ה"ניגון" הפנימי. המוסיקה. הטון. אלה אולי חשובים יותר מהברקות המבריק. ממה שמכונה עיבוד מבריק. כציון מעט החוקר. כביטוי של הערכה. כמינוח מדעי. מבריק. התפעלות איננה חטא. אך מה כאן מדע? קאטאלוגים ממויינים עשויים להציג אינוונטר של חומרים ולא אופן תיזמור. האם הדרך אל לב היצירה צריכה לשלוט? השלטים יש שהם מסיחים את הדעת מן העיקר.

דרך התבוננות אחרת, הפעם בפרקי "ספר המדינה" שבכרך "סמוך ונראה" מציע א"א אורבאך. הוא מבקש לעמוד על עקרונות העריכה תחילה. כמבוא לקשרי קשרים פנימיים. אף ש"פרקים של ספר המדינה" ממוקמים בסופו של הכרך - יש בהם כדי להאיר הארה חדשה את הסיפורים המובאים לפניהם. בעל המאמר אינו מעסיק עצמו בתחבולות ספרותיות ובעירטולן, אלא מבקש להתחקות אחר דיעות והשקפות. עגנון מתקשה לפסוק חדש-משמעות בסוגייה כה מורכבת וגשמי ורוחני משמשים בה בערבובייה. מייחסים לביאליק את הדיעה, שאם מדינה יקימו היהודים לא תהא יהודית. אם יהודית תהא לא תהיה מדינה.

ואילו עגנון, בעצם סידור הפרקים, ולא רק במסר הגלוי, ביקש לשקף היבטים שונים בחיי יחיד וציבור. אולם השאלה העיקרית היא: כיצד תופס עגנון את בעיית אחריותו של הסופר כלפי קוראיו בהתמודדות עם השאלות האקטואליות. שאלה זו נשארת, במידה רבה, פתוחה.

אם בשער הראשון של הקובץ מובאים דברים שעניינם ראשית דרכו של עגנון ובשער השני - עיונים ביצירות הבגרות, הרי בשער השלישי נדונים נושאים הקשורים בסוף דרכו של עגנון. שירה וצרעת - זיווג קשה. גרשום שוקן מקדיש עיון למדני למוטיב הצרעת עם שהוא מלמד את הקורא העברי אילו מקורות נקנו לו לעגנון בסוגייה זו באשכנז. באותה תקופה, שהתרחק, כפי שלמדנו, מסופרי העלייה-השנייה ובהם ברנר. המבקר מקדים ואומר, שהרומאן שירה אינו אלא פראגמנט וספק אם נדע מדוע לא עמד לו כוחו לסיים אותו. עיונו מתבסס על הטקסט שבעריכתו בתו אמונה ירון ועל חלקים שלא נכללו בו. הואיל וישנן השערות שונות מדוע לא הביא הסופר לידי גמר את הרומאן שמא נצרף גם את ההשערה, שדרך חשיפה מעין זו המוצעת כאן היא שהרתיעה את הסופר. ואולי עצם התמודדות עם פרופסורים ירושלמים. ושמה ה"פתרון" המבריק להיעלמה של שירה לא הניח את דעתו.

בניגוד לקבצים שהופיעו בחיי הסופר, בטרם הייתה יצירתו חתומה, מתבקש מקובץ המוקדש ליצירתו לאחר שיצירת הסופר חתומה, מעין סיכום ביניים. מה השכילה הביקורת לגלות באיחור באיתור שאלות-יסוד ובמה נכשלה. כמה מקורות חדשים שעומדים לרשות החוקר עשויים לקדם שאלות אלו וכיצד. והעיקר: אלו כיוונים ראוי שתינתן עליהן הדעת לעתיד.

מאוניים, חשוון תשל"ט

רסיפי עגנון

רבת-פנים ורבת-גוונים היא יצירתו של ש"י עגנון. כל אדם מצוי לו בה קב של הנאה. יש מי שנשימתו ארוכה כדי קליטתם של גדולי ספריו, שיריעתם רחבה, ויש מי שלא יעמוד בו הרוח, אלא כדי שיעור קליטתם של הקצרים בספריו. אלו כן אלו ימצאו את אשר יחפשו. אין לך סיפור מסיפורי עגנון, שהאני המספר איננו מסתיר מאחורי יריעת מעשים שבו כמה וכמה רמזים לכוונות מכוונות שונות. כל הנוטל סיפורים אלה ומהפך בפשוטם בלבד וכך מציגם גם בפני הקוראים הצעירים - סופו שהוא מתחנך דור של קוראים, שהשם ש"י עגנון אינו מתקשר בתודעתם לא עם גדולה ולא עם אמנות אלא עם חטיבה נוספת של מראי-מקומות לכתבי קודש ולמנהגים של מסורת. ברשות הקורא, אביא להלן קטע מדבריו של תלמיד כיתה י"ב בב"ס תיכון בעניין הנדון: "במבט ראשון הבנתי את יצירת עגנון כדרך שהבינה המבקרים הראשונים - עוד יצירה על חיי היהודים בגולה. כרי היה לי, שאין זה סיפור לשם

לאחת מקיבוץ הגליות, שנודמנה לו בהיסח הדעת בשדה ישראל, בלכיש. הוא חייב להתגבר על ייצרו. לעמוד במבחן. שליה הוא.

במאבק הפנימי המתחולל בלב האני המספר - אם לנהוג כגבר בעלמה ברחלה או כמטייל בעלמא שהוא בעצם בבחינת "צופה לבית ישראל" - משתקף קו החתך העובר בין הסופרים בני הדור שאופקם היה נטוי כדי ראית גולה וגאולה כאחד לבין הסופרים שההווה הישראלי דחק מעיניהם את הרקע הרחב יותר. התלבטות היוצר המבקש להפוך את חומרי המציאות שלעיניו למציאות ספרותית בת-קיימא. סופר העומד מול גיבורו, בן השבט, ותוהה היאך "להנציחו", אותו ואת השבט כולו, מבלי לקפח את האותנטיות שבמפגש הממשי עמו.

"אופק נטוי" אולי איננו מסיפוריו הגדולים של חיים הזו, אך טמונים בו רמזים, שלא פוענחו עד כה, על ייעודו של הסופר בקריאה נכונה של המפה האנושית החברתית. מה אקטואליים נעשו הדברים כעבור שנות דור.

ש"י עגנון

חקר עגנון - לאן?

"ש"י עגנון: מחקרים ותעודות", עורכים: ג' שקד ור' ויזר, מוסד ביאליק, ירושלים, תשל"ח.

בין הקורא לבין עגנון קם זה כבר חייץ. דורות של פרשנים וחוקרים לימדו אותו כיצד להיגמל מקריאת סיפור מהנה. אף חסכו ממנו את חדוות הגילוי של תחבולה זו או אחרת. ואם יעלה בדעתו, חלילה, להתפעל - מוטב לו שיבדוק תחילה אם התפעמות זו תואמת את קמצאיה של אסכולה פלונית או אלמונית. סוגייה לעצמה היא פרשת הפרסומים מגנזי המחבר המנוח, שאינם מיועדים לחוג סגור של חוקרים ומומחים, אלא ניתנים לציבור בשמו של עגנון, אך בליווי הערות ומבואות. וכבר נאמרו דברים כדורבנות בעניין זה, אם ראוי היה לעשות את המעשה אם לאו. בין כך ובין כך צפות ועולות כמה שאלות עקרוניות ביחס להמשך החקר, תכליתו ותוצאותיו האפשריות.

צרור אחד של שאלות קשור בקורא הפוטנציאלי. היאך לקרבו אל היצירה. מה מטען קודם של ידע ונסיון קריאה נחוץ לו. אילו חטיבות מבקשות אילו קוראים. מה בין קוראי עגנון לשעבר לבין קוראים עכשוויים. צרור אחר של שאלות עניינו סיכום תקופה בתולדות ספרותנו וראשיתה של תקופה. באיזו מידה בלם עגנון, בהשפעתו הרבה, זרמים ספרותיים ובאיזו מידה פתח פתח להתחדשות. כיצד האפיל על סופרים אחרים בדרור וכיוצא באלו שאלות. ולבסוף: מה ייחודו של הסופר, מה מאפייני יצירתו. אילו משימות נטל על עצמו והצליח להתמודד עמן. היכן נבלם ומדוע.

שלווה אקדמאית פרושה על הקובץ הנוכחי. גם אם בין פריטי הביבליוגרף פיה המובאים בסופו של הקובץ מובלעים אילו רמזים לברקים ולסערות-זוטא, שהאירו כמה מהשאלות המוצגות לעיל, הרי דברי ההקדמה של העורכים בפתחה מכינים את המעיין לא למהפך אלא להמשך. נדבך נוסף לחקר הגדל והולך.

הואיל והקובץ אינו מבקש לפתוח מהלך חדש בדיון על השאלות שהוצגו לעיל, אלא לבסס את המחקר המתמשך - ולא בכיוון מסויים אלא בכיוונים רבים, קשה להצביע על תרומתו הספציפית בתחום מן התחומים. איגרות הסופר לברנר, למשל, חושפות אומנם תהליך מסויים. עמידת הסופר המתחיל לפני חברו

140.....	אריה ליפשיץ..... מסיפורי ארץ-ישראל העובדת
143.....	יצחק אורן..... "חמש מגילות עפות"
145.....	עבד-הדני..... עם כתביו בכינוסם
151.....	שלמה צמח..... "שנה ראשונה" בקריאה שנייה
153.....	י"ד ברקוביץ..... זמנם של ימי הילדות בעיירה
158.....	א"א קבק..... משעול אל "במשעול הצר"
162.....	חיים הזז..... בראי הביקורת * העיירה והמהפכה * האנושי והאכזוטי ב"היושבת בגנים" * על "חתן דמים" * הזז בצל האקטואליה * הציץ ונפגע בלכיש
179.....	ש"י עגנון..... חקר עגנון - לאן? * רסיסי עגנון * "אור תורה" * "האודונית והרוכל" * "סיפור נאה של סידור תפילתי" * "המטפחת" * "תהילה" * "לפי הצער השכר" * סופר שורף את כתביו * בין "נאמני ארץ" ל"תמול שלשום" * "בלבב ימים" * "מעשה המשולח מארץ הקדושה ת"ו"
	אשנב לספרות מתורגמת
206.....	ג' מי קוטזי..... מדרום אפריקה באהבה
209.....	לי הרפר..... "אל תיגע בזמיר"
211.....	בוריס פאסטורנאק..... "דוקטור ז'וואגו"
212.....	אליעזר ויזל..... "הלילה" * "שערי יער"

87.....	חנוך ברטוב..... מזל ואי-מזל
92.....	יונת ואלכסנדר סנדר..... התקנון
95.....	שולמית הראבן..... "לא" - לטרנספר
99.....	צבי לוז..... רומאן לא משכנע * ע"מ שלא להכביד על הזיכרון * "פשוט ותמים כמו בימי הילדות"
107.....	מאיר שליו..... נהלל כמשל
112.....	גדעון תלפז..... אלי, אלי - למה?
116.....	ראובן קריץ..... מפעל ההנצחה הפרטי * פרידה או הישארות?
119.....	ישראל המאירי..... במכנסי התעמלות
124.....	דורית פלג..... על נהרות פולין
127.....	ראובן מירן..... פעמיים תוכי
131.....	ענר שליו..... אפוס ואיפוס
134.....	מרים שוורץ..... בדרך לרומאן
137.....	רן אדליסט..... ...ושרו של חושך דומה לשד

אברהם הגורני-גרין

סיפורת

בת-ימינו

לתרצה

אור־טק
1989